

Зубкова Е. Прибалтика и Кремль. – Москва: РОССПЭН, 2008. – 351 с. (Zubkova J. Baltija un Kremlis)

2008. gada sākumā Maskavā tika izdota vēstures zinātņu doktores Jeļenas Zubkovas monogrāfija “Baltija un Kremļis”. Šo pētījumu bez pārspilējuma var nosaukt par pēdējā gada nozīmīgāko darbu, ko Baltijas valstu jaunāko laiku vēstures jomā devis kāds Krievijas vēsturnieks. J. Zubkova Baltijas valstu sovietizācijas izpētei ir veltījusi vairākus gadus, izmantojusi Rietumeiropas akadēmisko institūciju finansiālo palīdzību, ilgu laiku pavadījusi Vācijā, kur iepazinusies ar Baltijas valstu historiogrāfiju. Atsevišķus

šīs grāmatas fragmentus autore ir publicējusi jau pirms vairākiem gadiem, kas arī rāda, ka darbam veltīts ievērojams laika posms. J. Zubkova ir ne tikai Krievijas Zinātņu akadēmijas Krievijas vēstures institūta darbiniece un mācībspēks Krievijas Valsts humanitārajā universitātē, bet arī sociāli aktīva personība, kas savu, no Krievijas vadošās politiskās elites ievērojami atšķirīgo viedokli saistībā ar Baltijas valstu vēsturi nav baidījies paust Krievijas plašsaziņas līdzekļos. Taču paust šādu viedokli, kā recenzijas autoram apliecināja vēsturniece, kļūst arvien grūtāk, jo diskusiju intelektuālais līmenis pazeminās un tām tiek piešķirta arvien lielāka politiska nokrāsa. Manā klātbūtnē J. Zubkova atteica savu dalību Baltijas valstu vēsturei veltītā Krievijas televīzijas 1. kanāla sarunu šovā. Skatoties šo raidījumu, nācās konstatēt, ka vēsturniece bija pieņēmusi pareizu lēmumu, jo raidījumā kā “eksperts” piedalījās Krievijas Federācijas Valsts domes deputāts Viktors Alksnis. J. Zubkova pagājušajā gadā bija arī Latvijā – Latvijas Vēsturnieku komisijas 30.–31. oktobrī rīkotajā starptautiskajā konferencē “Okupācijas režīmi Baltijas valstīs (1940–1990): izpētes rezultāti un problēmas” nolasīja referātu “Cita PSRS?: Padomju projekta īpatnības Baltijas republikās 1950.–1970. gadā”.

Monogrāfiju “Baltija un Kremļis” ievada plašs Baltijas valstu historiogrāfijas apskats, kurš apliecina, ka autore ir rūpīgi iepazinusies ar literatūru, kas pieejama krievu, vācu un angļu valodā. Veids, kādā grāmata sarakstīta, neraugoties uz šķietami pasmagu zinātnisku pieskaņu, ļauj to lasīt arī cilvēkiem bez specifiskām vēstures zināšanām. Likumdošanas aktu analīzi labi papildina plaši citāti no 20. gadsimta 40. gadu amatpersonu atskaitēm, laikabiedru atmiņās, kas laikmeta raksturojumam piešķir cilvēciskāku formu. Taču darba mugurkaulu veido dažādos Krievijas arhīvos pieejamo dokumentu izpētē iegūtie rezultāti. Ievērojama daļa šo dokumentu pētniekiem kļūva pieejama tikai 21. gadsimta sākumā, turklāt nevar nepieminēt faktu, ka autorei laimīgā kārtā izdevās piekļūt

dažu arhīvu fondiem, piekļuve kuriem pēdējā laikā pētniekiem atkal tiek liegta.¹ J. Zubkovas pētījums ir arī lielisks orientieris vēsturniekiem, kuri vēlas veikt padziļinātu kāda jautājuma izpēti Krievijas arhīvos. Autore atsaucēs precīzi norāda izmantoto dokumentu atrašanās vietu. Ņemot vērā, ka ar Baltijas valstīm saistīti dokumenti atrodas vismaz piecos dažādos Krievijas federālajos arhīvos, šim aspektam nav maza nozīme. “Grāmata nav par Baltijas valstu sovetizācijas vēsturi, bet par lēmumiem, kas tika pieņemti Baltijas sovetizācijas sakarā, par Kremļa politiku Latvijā, Lietuvā un Igaunijā,” (10. lpp.) – tā savu izvirzīto uzdevumu skaidro pati autore. Šāda uzdevuma izvirzīšana zināmā mērā sniedz atbildi uz jautājumu, kāpēc autore nav veikusi pētniecisko darbu Baltijas valstu arhīvos. Tomēr vienlaikus jākonstatē, ka monogrāfijā ir iekļauts plašs materiāls, kas raksturo vispārējo sociālo un politisko situāciju Baltijas valstīs dažādos laika posmos, kuru reizēm labi papildinātu dokumenti, kas atrodami mūsu arhīvos un turklāt ir krievu valodā.

Autore pētījumā izmantotos materiālus sistematizējusi divās grupās – Komunistiskās partijas un tā sauktās PSRS izpildvaras dokumentos. Sīkāk strukturējot partijas dokumentus, autore izdala šādas apakšgrupas:

1) Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas (VK(b)P) Centrālās komitejas (CK) Politbiroja, Orgbiroja un Sekretariāta sēžu protokoli un tiem pievienotie materiāli;

2) VK(b)P CK Latvijas, Lietuvas un Igaunijas biroju priekšsēdētāju atskaites un informatīvi materiāli;

3) Latvijas, Lietuvas un Igaunijas komunistisko partiju pirmo sekretāru atskaites;

4) VK(b)P CK pilnvaroto un inspektoru, kuri bija devušies uz Baltiju dažādās pārbaudēs, ziņojumi;

5) VK(b)P CK Latvijas, Lietuvas un Igaunijas biroju sēžu protokoli;

6) PSRS Iekšlietu tautas komisariāta pilnvaroto ziņojumi par stāvokli Latvijā, Lietuvā un Igaunijā;

7) ziņojumi par Baltijas republiku iedzīvotāju politisko noskaņojumu.

Otru oficiālo avotu grupu pārstāv centrālie resori, kuri nomināli bija saistīti ar izpildvaru, – PSRS Tautas komisāru padome (TKP) un Ministru padome (MP), PSRS Valsts plāns, Centrālā statistikas pārvalde, Finanšu un Iekšlietu tautas komisariāti (minsitrijas).

J. Zubkova analizē lēmumu pieņemšanas mehānismu PSRS vadībā, precīzi norādot, ka VK(b)P CK Politbirojā tika tikai formāli apstiprināti dokumenti, kuri jau bija izskatīti VK(b)P CK Orgbirojā un Sekretariātā. Autore atzīmē, ka izsekot visam lēmumu pieņemšanas kompleksam nav iespējams, jo daudzi dokumentu fondi joprojām nav atslepenoti, tāpat daudzi lēmumi vispār rakstiski netika noformēti (11.–12. lpp.). Izvērtējot autores izmantotos avotus, gribētos piebilst, ka ievērojami plašāku priekšstatu par lēmumu pieņemšanas mehānismu PSRS dod arī padziļināta citu, hierarhijas ziņā zemāku PSRS varas institūciju dokumentu

¹ Piemēram, Baltijas valstu okupācijas administrācijas komplektēšanas izpētē būtiskās Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīva (KVSVA) 17. fonda 138. apraksta lietas – VK(b)P CK Kadru pārvaldes dokumenti (1939–1949).

izpēte – VK(b)P CK nodaļu un atsevišķu komisariātu (ministriju) materiāli. Kā piemēru varētu minēt VK(b)P CK Lauksaimniecības nodaļas dokumentus, kuros precīzi atspoguļojas lauksaimniecības kolektivizācijas un arī 1949. gada marta deportācijas gatavošana, padziļināta šo jautājumu izpēte, analīze un arī likumprojektu sagatavošana, sākot jau ar 1948. gada otro pusi.² Šie dokumenti sniedz arī unikālas liecības par Latvijas PSR amatpersonu attieksmi pret deportāciju un kolektivizāciju, ļaujot loģiski izskaidrot cēloņus, kas lika uz Maskavu vizītē pie J. Staļina 1949. gada janvārī izsaukt Baltijas republiku komunistisko partiju vadītājus. Līdzīgi jau 1940. gada oktobrī Latvijas lauksaimniecības sovetizācijas likumdošanu PSRS vadība uzdeva izstrādāt PSRS Zemkopības tautas komisariātam, un, piemēram, likumprojekta “Par mašīnu traktorū staciju izveidi Latvijas PSR” izstrādes analīze ļauj precīzi fiksēt šī lēmuma patiesos mērķus.

Par J. Zubkova lielāko panākumu uzskatu VK(b)P CK Latvijas, Lietuvas un Igaunijas biroju darbības izpēti. Analizējot dokumentus, kas atspoguļo pirmā – Igaunijas biroja izveidi, autore ļoti precīzi parāda varas hierarhiju tā laika PSRS, akcentē būtiskāko – faktisko varas sadalījumu, izceļot vairākas nianšes, kuras sākotnēji bija iekļautas likumprojektā, bet pēc tam no tā izņemtas. Sākotnējā variantā biroja lēmumi kā obligāti bija paredzēti ne tikai Igaunijas Kompartijai, bet arī TKP (lai arī praksē partijas lēmumi bija obligāti, taču nav zināmi citi gadījumi, kad tas ir fiksēts dokumentā), tāpat birojā netika iekļautas Igaunijas amatpersonas (140.–141. lpp.). Abas pēdējās nianšes no apstiprinātā varianta bija izzudušas, taču faktisko būtību nemainīja – tika izveidota īpaša, augstākā okupācijas administrācijas struktūra, tieši saistīta ar Maskavu. Šajā nodaļā vienīgās neprecizitātes iezagušās vietā, kur autore nosaukusi minēto biroju vadību, rakstot, ka Lietuvas biroja vadītāju M. Suslovu 1946. gada martā nomainīja V. Rjazanovs, bet Latvijas biroja vadītāju N. Šataļinu tānī pašā laikā nomainīja V. Ščerbakovs. Šeit gribētos precizēt, ka Latvijas biroja vadību N. Šataļins atstāja 1945. gada beigās un viņa vietu jau tad ieņēma V. Rjazanovs (nevis V. Ščerbakovs).³

Iepazīstoties ar kopumā veiksmīgo 2. nodaļu “Ilgais 1940. gads: aprišanas tehnoloģija” (īpaši veiksmīga, manuprāt, 1939. gada notikumu analīze), neskaidrības rodas lappusēs, kur autore analizē A. Višinska izstrādātu un V. Molotovam 1940. gada 10. augustā iesniegtu dokumentu “Par valsts un saimniecisko celtniecību Lietuvas PSR, Latvijas PSR un Igaunijas PSR”. Šo dokumentu gandrīz nemainītā veidā PSRS vadība kā VK(b)P CK un PSRS TKP lēmumu 14. augustā esot pieņēmusi. Tālāk autore raksta, ka “*jautājums par zemes nacionalizāciju un zemes reformu 14. augusta lēmumā netika uzstādīts. Vienīgi tika nolemts nesadrumstālot lielās muižnieku saimniecības, uz kuru bāzes nākotnē izveidot valsts parrugsaimniecības*” (102. lpp.). Galvenie “Baltijas jautājumi” esot pieņemti nedēļu vēlāk – 22. augustā, kad arī nolemts, ka maksimālais zemnieku saimniecības lielums būs 30 hektāri. Jāatzīst, ka šo jautājumu J. Zubkova

² KVSVA, 17. f., 138. apr., 8. l., 140. lp.

³ KVSVA, 600. f., 1. apr., 12. l.

pietiekami labi nepārzina, jo okupācijas varas organizētie pseidoparlamentī jau 22. jūlijā zemi pasludināja par valsts īpašumu un noteica saimniecības maksimālo lielumu – 30 hektārus, savukārt Latvijas PSR Ministru kabinets 29. jūlijā pieņēma likumu “Par zemi”, kur jau detalizēti bija atrunāti zemes reformas jautājumi. Savukārt jautājumu par “paraugsaimniecībām”, to saglabāšanu Latvijas Komunistiskās partijas Sekretariāts izskatīja jau 8. augustā, nolemjot līdz 15. augustam veikt šo saimniecību uzskaiti.⁴ Tātad visi galvenie ar agrāro reformu saistītie lēmumi Baltijā jau bija pieņemti ievērojami agrāk, identiskie to pieņemšanas laiki un forma nepārprotami liecina, ka tie jau iepriekš bija izstrādāti un saskaņoti Maskavā (to, ka Baltijas valstīs joprojām ir muižas, varēja izdomāt tikai Maskavā, iztapīgie deklarācijas “par zemi” tulkotāji neuzdrošinājās to apstrīdēt – ja jau Maskava tā saka, tātad ir).

Neraugoties uz konstatētajām neprecizitātēm, atkārtoti jāakcentē, ka J. Zubkovas monogrāfija ir vēl viens drošs solis objektīvas ar Baltijas valstu okupāciju un aneksiju saistītu jautājumu izpētes virzienā. Ļoti būtiski, ka to ir veikusi krievu zinātniece, grāmata ir viena no retajām Krievijā un krievu valodā iznākušajām, kurā atspoguļots objektīvs skats uz 20. gadsimta vēstures notikumiem. Īpaši iepriecina, ka J. Zubkova turpina specializēties Baltijas pētniecības virzienā, pašreiz strādājot ar 20. gadsimta 60. un 70. gadu dokumentiem. Domāju, ka pamatots ir autores novērojums, ka Baltijas valstu vēsturnieki ir pārāk daudz specializējušies un pat “ieciklējušies” noteiktos pētniecības virzienos, vienlaikus piemirstot par citiem. Nenoliedzot tādu jautājumu kā okupācijas un aneksijas politisko aspektu, represiju un deportāciju, nacionālās pretošanās izpētes aktualitāti, jāpiekrīt, ka citām jomām, piemēram, ekonomiskajai un sociālajai vēsturei, pievērsta krietni mazāka uzmanība. Tāpat nav pietiekami paškritiski izvērtēta Baltijas valstu nacionālās elites rīcība kā okupācijas priekšvakarā, tā arī īsi pēc tās. Novēlēsim J. Zubkovej veiksmi, panākumus turpmākajos pētījumos un gaidīsim no viņas jaunu monogrāfiju, veltītu 20. gadsimta 60. un 70. gadiem.

Gatis Krūmiņš

⁴ Latvijas Valsts arhīvs, 101. f., 1. apr., 8. l., 20. lp.